

**Milica Smajević**

## DEDUKCIJA MORALNOSTI I SLOBODE U KANTOVOJ ETICI

*APSTRAKT: U trećem odseku Zasnivanja metafizike morala Kant nastoji da, na osnovu ideje o nužnom pretpostavljanju slobode, pruži dedukciju vrhovnog moralnog principa i da dokaže njegovo objektivno važenje. Tri godine kasnije, u Kritici praktičkog uma, on eksplicitno poriče mogućnost izvođenja navedene dedukcije i promenom metodoloških postavki pokušava da pokaže da svest o moralnom zakonu kao činjenici uma predstavlja osnovu za dedukciju slobode. U ovom radu ćemo zastupati stav da direktan kontrast između dva Kantova teksta jasno pokazuje da je došlo do radikalnog preokreta u njegovoj misli. Cilj ovog teksta je da pokaže da je Kant imao razloge da bude nezadovoljan dedukcijom moralnog zakona ponuđenom u Zasnivanju metafizike morala, što ga je navelo da promeni svoj argumentativni tok prilikom pisanja druge Kritike.*

*KLJUČNE REČI: Imanuel Kant, sloboda, moralni zakon, dedukcija, veliki preokret*

U trećem odseku *Zasnivanja metafizike morala* Kant pokušava da pruži dedukciju moralnog zakona na osnovu ideje o nužnom pretpostavljanju slobode (GMS 4:447; ZMM, 102), dok u *Kritici praktičkog uma* on eksplicitno negira mogućnost takve dedukcije i tvrdi da moralni zakon kao činjenica uma predstavlja osnovu za dedukciju slobode (KpV 5:30; KPU, 33).

U ovom radu ćemo zastupati tezu da direktan kontrast između argumenata ponuđenih u dva Kantova dela pokazuje da je on u periodu između pisanja *Zasnivanja metafizike morala* i *Kritike praktičkog uma* došao do novih značajnih uvida koji su doveli do velikog preokreta u njegovoj misli. Cilj ovog teksta je da pokaže da je Kant imao razloge da bude nezadovoljan dedukcijom moralnog zakona ponuđenom u *Zasnivanju*, što ga je navelo da promeni svoj argumentativni tok prilikom pisanja druge *Kritike*.

Prvi deo teksta biće posvećen dedukciji moralnog zakona iz pretpostavke slobode u *Zasnivanju metafizike morala*. Videćemo da pre same dedukcije Kant uvodi „pripremni argument” i susreće se sa problemom „skrivenog kruga”. Biće navedeni i neki od glavnih razloga zbog kojih se smatra da ova dedukcija nije uspešna. Drugi deo

teksta biće posvećen dedukciji slobode iz moralnog zakona u *Kritici praktičkog uma* i tezi da ovom dedukcijom Kant dokazuje realnost slobode u praktičnoj sferi.

### **Dedukcija moralnog zakona u *Zasnivanju metafizike morala***

O kojoj vrsti dedukcije je reč?

Važno je razumeti na koji način Kant upotrebljava reč „dedukcija“, jer će nam to omogućiti da ispravno razumemo njegovu argumentaciju i da mu ne upućujemo neadekvatne prigovore. Dieter Henrich (Dieter Henrich) smatra da dedukcija ne treba da bude shvaćena u logičkom smislu izvođenja zaključaka iz premisa, već da ona predstavlja proces kojim se ispituje legitimnost nekog pojma ili principa praćenjem njegovog porekla u aktivnostima čistog uma (Henrich 1989:29-46). Kant zapravo koristi termin „dedukcija“ po analogiji sa upotrebom ovog termina koja je bila rasprostranjena u pravnim krugovima u osamnaestom veku. Pravna dedukcija sprovodila se kada se stečeno pravo nad imovinom (na primer kućom ili zemljištem) dovodilo u pitanje. U takvim situacijama pristupalo se ispitivanju kako bi se utvrdilo da li je način na koji je pravo stečeno bio zakonit. Po analogiji sa ovom procedurom, Kantova dedukcija ima za cilj da pokaže da je pojam ili princip koji se ispituje legitiman.

Upravo ovo je bila Kantova strategija u *Zasnivanju metafizike morala*. On je nameravao da učini legitimnom praktičnu upotrebu pojmova slobode, moralnog zakona i kategoričkog imperativa tako što je istraživao njihovo poreklo u sposobnostima uma i njegovim kognitivnim funkcijama (Hiller 2016:65).

Teza reciprociteta

Pre nego što se posvetimo samoj dedukciji moralnog zakona, važno je zapaziti da je i u *Zasnivanju metafizike morala* i u *Kritici praktičkog uma* prisutna tvrdnja da su sloboda volje i moralni zakon recipročni pojmovi. Ovu tezu Alison (Henry Allison) naziva tezom reciprociteta i smatra da ona predstavlja prvi korak u Kantovom opravdanju moralnosti (Allison 1986:393-425). U *Zasnivanju* Kant kaže da „ako se pretpostavi sloboda volje, onda se prostom analizom njenog pojma iz nje dobija moralnost zajedno sa svojim principom“ (GMS 4:447; ZMM, 102), a tri godine kasnije u svojoj drugoj *Kritici* on tvrdi da „sloboda i neuslovljeni praktični zakon, upućuju, naizmenično, jedno na drugo“ (KpV 5:30; KPU, 33).

Teza reciprociteta implicira da sloboda volje nije samo nužan, već i dovoljan uslov moralnog zakona i ona se nalazi kako u osnovi Kantovog pokušaja da izvede moralni zakon iz nužnosti pretpostavke slobode, tako i u osnovi njegovog pokušaja da izvede slobodu iz moralnog zakona. Uočavanje teze reciprociteta vodi jasnijem sagledavanju Kantove pozicije jer pokazuje da je on dosledan u ideji da se sloboda i moralni zakon

nalaze u samoj srži njegove moralne filozofije i da su međusobno zavisni, dok razlika u argumentativnoj strukturi između dva Kantova etička dela ukazuje na njegove pokušaje da odredi tačan odnos ova dva pojma.

### Pripremni argument

U trećem odseku *Zasnivanja metafizike morala*, nakon što je uveo tezu reciprociteta i pokazao da su slobodna volja i volja pod moralnim zakonom isto, Kant naglašava da je uprkos analitičnosti ove veze sam princip moralnosti sintetički, te je stoga neophodan treći član uz pomoć koga bi dva postojeća bila spojena (GMS 4:447; ZMM, 102-103). On ovde uvodi opšti problem sintetičkih a priori propozicija koji se sastoji u objašnjenju načina na koji su subjekat i predikat u okviru propozicije spojeni, odnosno objašnjenju trećeg člana koji ih povezuje. Sintetičke a priori propozicije su nužne, te se zato veza između subjekta i predikata nikako ne može tražiti u iskustvu. Kant tvrdi da nas u ovom konkretnom slučaju pozitivan pojam slobode usmerava ka trećem članu za kojim tragamo, ali umesto da otkrije odmah da je reč o članstvu u inteligibilnom svetu, on navodi da je prvo neophodno izvršiti pripremu kako bismo došli do te treće stvari. Dakle, Kant nije spreman da odmah izvrši najavljenju dedukciju, potrebna mu je prethodna priprema.

Nakon ove najave Kant nudi ono što se u sekundarnoj literaturi naziva „pripremni argument“ (Allison, 1990:214), u kome tvrdi da se mora pretpostaviti da je sloboda osobina volje svih umnih bića koja imaju volju (GMS 4:448; ZMM, 103). Poenta je jednostavno u tome da bi moralni zakon trebalo da se primenjuje na nas kao racionalna bića, a pošto se prema tezi reciprociteta pretpostavlja da se on može izvesti iz slobode, nužno je pokazati da je sloboda univerzalna osobina racionalnih bića koja poseduju volju.

Imajući na umu tezu reciprociteta, očekivana strategija bila bi da tvrdimo da smo slobodni odakle bi direktno sledilo da smo podložni moralnom zakonu. Međutim, pošto je učenje iz prve *Kritike* o nemogućnosti dokazivanja realnosti slobode sprečilo Kanta da se prikloni ovoj strategiji, on se opredelio za sledeću najbolju opciju, a to je zastupanje stava da je nužno pretpostaviti slobodu i da je za praktične svrhe ova pretpostavka jednaka dokazu da smo zaista slobodni (GMS 4:448; ZMM, 104).

Pripremni argument sastoji se iz dva koraka:

1. „Ja sada kažem: svako biće koje ne može da dela drugačije do *pod idejom slobode* upravo je zbog toga u praktičnom pogledu stvarno slobodno, to jest za njega važe svi zakoni koji su nerazdvojno povezani sa slobodom, upravo onako kao da je njegova volja sama po sebi i u teorijskoj filozofiji oglašena punovažno za slobodnu.“ (GMS 4:448; ZMM, 104).
2. „Dakle, ja tvrdim: da mi svakom umnom biću koje ima volju moramo nužno da podarimo ideju slobode pod kojom ono jedino dela.“ (GMS 4:448; ZMM, 104).

Kant u prvom koraku pokušava da se „oslobodi tereta koji pritiska teoriju“ i ukazuje na to da je sama nužnost pozivanja na ideju slobode dovoljna za uspostavljanje validnosti moralnog zakona, iako realnost slobode ne može biti dokazana na teorijskom planu. On smatra da je svako biće koje ne može da dela drugačije do pod idejom slobode zbog toga podložno onim praktičnim zakonima kojima bi bilo podložno ukoliko bi se teorijskom upotrebom uma dokazalo da je njegova volja slobodna. Prilikom tumačenja prvog koraka ovog argumenta, ključno je odrediti šta znači „delati pod idejom slobode“. Ukoliko bismo tvrdili da delanje pod idejom slobode podrazumeva samo to da mi verujemo da smo slobodni, onda bi ovom argumentu nedostajala plauzibilnost jer bi determinista mogao jednostavno da negira da veruje da je slobodan, a da istovremeno tvrdi da je prilikom praktičnih razmatranja ostavio po strani svoja deterministička ubeđenja. Međutim, ukoliko delanje pod idejom slobode ne znači delanje sa verovanjem da smo slobodni, šta onda znači? Reč je zapravo o tome da mi tokom promišljanja i delanja imamo nužno *misao* o slobodi. Mi posmatramo sebe kao slobodne prilikom svih naših racionalnih rasuđivanja, čak i kada se bavimo teorijskim istraživanjem. Kantovim rečnikom, mi imamo regulativnu ideju koja oblikuje način na koji posmatramo sebe kao delatnike. Delati pod idejom slobode znači smestiti sebe u logički prostor praktičnog rezonovanja (Allison 2012:113).

Objašnjenje prvog koraka pripremnog argumenta omogućava nam da lakše razumemo i drugi korak, u kome je glavna ideja da je ljudsko poimanje i razumevanje sveta spontano i da čovek nije samo primalac čulnih utisaka, već i onaj ko ima aktivnu sposobnost da čulne datosti podvodi pod pojmove. Ovo podvođenje pod pojmove predstavlja akt spontaniteta, odnosno ono što subjekt aktivno čini nezavisno od kauzalnih procesa koji se odvijaju u prirodi. Kant u ovom drugom koraku tvrdi zapravo da sva racionalna bića koja imaju volju poseduju praktičan um. On uvodi svoj dobro poznat argument i kaže da pošto smo već videli da um mora da posmatra sebe kao slobodnog u svojoj kognitivnoj funkciji, odatle sledi da um mora da posmatra sebe na isti način i u svojoj praktičnoj aktivnosti (GMS 4:448; ZMM, 104-105). Mi u procesu saznanja moramo da posmatramo sebe kao bića koja samostalno rasuđuju, dok u procesu donošenja odluka i delanja moramo da posmatramo sebe kao bića koja se nalaze u logičkom prostoru praktičnog rezonovanja i koja postupaju na osnovu samonametnutih principa. Kant ovde postulira simetriju između teorijskog i praktičnog uma, ili tačnije, između epistemičkog i praktičnog spontaniteta.

Imajući u vidu tezu reciprociteta, pripremini argument sa dve navedene premise, kao i cilj da se pruži dedukcija moralnog zakona, očekivano bi bilo da Kant nastavi svoju argumentaciju u pravcu dolaženja do zaključka da moralni zakon važi za sva bića koja poseduju um i volju.<sup>1</sup> Međutim, nakon pripremnog argumenta on nastavlja dalje kao da nam dosadašnja argumentacija nije mnogo pomogla u uspostavljanju validnosti moral-

1 Razrađen argument pogledati u Allison 1990:216.

nog zakona. Iako se oba koraka pripremnog argumenta mogu dovesti u pitanje, prvi zbog upitne opravdanosti izjednačavanja pretpostavke slobode sa dokazom slobode u praktične svrhe, drugi zbog upitne legitimnosti proširenja zaključka sa kognitivne na praktičnu moć uma, Kant kao najveću prepreku na putu ka izvođenju dedukcije moralnog zakona izdvaja problem skrivenog kruga kome će biti posvećeno naredno poglavlje.

### Problem skrivenog kruga

„Ovde se pokazuje, to se otvoreno mora priznati, jedna vrsta kruga iz kojega se, kako izgleda, ne može izaći. Mi pretpostavljamo da smo u redu eficientnih uzroka slobodni, kako bismo sebe u redu svrha zamislili pod moralnim zakonima, i nakon toga mi sebe zamišljamo potčinjene tim zakonima, jer smo sebi pripisali slobodu volje.“ (GMS 4:450; ZMM, 107).

U ovom pasusu Kant ukazuje na to da u načinu na koji je konstituisan odnos između slobode i moralnog zakona postoji cirkularnost koja se, izgleda, ne može otkloniti. Čini se da je ideja slobode postulirana samo da bismo iz nje izveli moralni zakon, koji nakon toga opet izvodimo iz slobode (GMS 4:453; ZMM, 112). Nemamo zasebno teorijsko opravdanje ni za postuliranje slobode ni za postuliranje moralnog zakona. Ukoliko je jedini razlog koji imamo za pripisivanje slobode volje nama samima taj što smo već potčinjeni moralnom zakonu, onda ne možemo legitimno izvesti moralni zakon iz slobode, a čitava dedukcija postaje cirkularna.

Problem kruga zadavao je nevolje brojnim interpretatorima Kantove misli i bio je tumačen na različite načine. Pejton (James Paton) je smatrao da se prigovor o cirkularnosti uopšte ne odnosi na Kantov argument koji smo videli u prethodnom odeljku jer Kant nikada nije ni izveo zaključivanje od moralnog zakona ka slobodi, već je samo pokušao da uvede pretpostavku slobode uvidom u prirodu samosvesti uma nezavisno od moralnih razmatranja (Paton 1958:225). Pejton negira da je Kant uzimao problem kruga za ozbiljno. Ova Pejtonova tvrdnja oslikava, između ostalog, njegovu opštu poziciju da se do slobode ne može doći na osnovu vanmoralnih premisa, kao i stav da nema velike razlike između stanovišta koje Kant iznosi u *Zasnivanju metafizike morala* i *Kritici praktičkog uma*, te da nije došlo do preokreta u Kantovoj misli u periodu između pisanja ova dva dela. Iako nismo saglasni sa ovim tumačenjem Kantove pozicije, smatramo da je Pejtonov uvid koji se tiče problema kruga veoma koristan jer nam ukazuje na mogućnost da se kritika cirkularnosti ne odnosi na Kantovo stanovište, već na stanovište onih čije filozofije Kant kritikuje.

Stav da se uvođenjem problema kruga Kant obraća filozofskim neistomišljenicima zastupao je Rejnard Brant (Reinhard Brandt) koji je naglašavao da je važno da se problem cirkularnosti posmatra u svetlu opšte strukture *Zasnivanja metafizike morala*, a pogotovo u svetlu strukture trećeg odseka u kome se i pojavljuje (Brandt 1988:169-191). Ovaj poslednji odsek treba da nam pruži „prelaz sa metafizike mora-

la ka kritici čistog praktičnog uma“ (GMS 4:446; ZMM, 101), dok sam problem kruga, prema Brantu, pripada metafizici morala u užem smislu koja se primarno odnosi na Volfov (Christian Wolff) filozofsku školu. Ovako konstruisan, problem se može rešiti jedino kritikom čistog praktičnog uma koja neizostavno sadrži i uvođenje razlike između fenomenalne i noumenalne sfere.

Iako se Kant na mnogim mestima, kako implicitno tako i eksplicitno, obraćao predstavnicima tradicionalne metafizike, mišljenja smo da ovde to nije bio slučaj i tu sledimo stav Henrija Alisona (Allison 1990:220). Problem kruga se direktno oslanja na tezu reciprociteta i na ideju o nužnosti pretpostavljanja slobode za sva racionalna bića koja poseduju volju, a nijednu od ovih ideja Kant nije preuzeo iz ranijih filozofija, već one predstavljaju važne i autentične elemente njegove sopstvene pozicije. Ukoliko se ponovo osvrnemo na pripremni argument koji Kant iznosi neposredno pre uvođenja problema kruga, uviđamo da se u njemu tvrdi samo to da moramo da verujemo da za nas važi moralni zakon ukoliko verujemo da smo slobodni, kao i da ne možemo da posmatramo sebe kao racionalne delatnike a da se u isto vreme ne smatramo slobodnima. Ovo su stavovi koji slede iz teze reciprociteta. Kant ne razvija dalje argumentaciju, što dodatno otežava razumevanje uvođenja problema cirkularnosti. Međutim, ukoliko bismo otišli korak dalje, kao što to Alison čini, došli bismo do tvrdnje da za nas važi moralni zakon zato što smo racionalni delatnici (Allison 1990:220). Ukoliko ne ponudimo opravdanje za stav da smo racionalni delatnici, onda se suočavamo sa problemom cirkularnosti jer se čini da i slobodu i moralni zakon pretpostavljamo bez validnih osnova, a u cilju izvođenja drugog, recipročnog pojma. Dakle, na skriveni krug ne nailazimo u samoj Kantovoj argumentaciji, već u dodatnom koraku koji je njen prirodni nastavak, ali koji sam Kant nije eksplicitno načinio (Allison 1990:220).

Smatramo da su Pejton i Brant bili na dobrom tragu kada su tvrdili da se problem kruga ne odnosi na Kantovu eksplicitnu poziciju. Međutim, nismo saglasni ni sa Pejtonovim stavom da Kant nije uzimao problem kruga za ozbiljno, ni sa Brantovom tvrdnjom da se ovaj problem odnosi na Volfov školu metafizike. Verujemo da je uvođenjem problema cirkularnosti Kant pokušao da ukaže na to da koristeći se isključivo analitičkom procedurom ne možemo otići dalje od teze reciprociteta i ideje o nužnosti uvođenja pretpostavke slobode. Svestan činjenice da bi razrada argumentacije neminovno vodila ka cirkularnosti, Kant ne uvodi dalje argumentativne korake i ne izvodi dedukciju do kraja na ovom mestu, već ukazuje na potrebu za kritikom praktičnog uma koja predstavlja jedini način da se izbegne problem kruga.

### Rešenje problema cirkularnosti i završetak dedukcije

Kantova strategija za izbegavanje problema kruga i kompletiranje dedukcije moralnog zakona sastoji se u pozivanju na razliku između dva načina na koja mi, kao racionalna bića, možemo sebe posmatrati.



„Postoje dva stanovišta sa kojih umno biće može da posmatra sebe i da sazna zakone upotrebe svojih moći: *prvo*, ukoliko ono pripada čulnome svetu, pod prirodnim zakonima, *drugo*, kao biće koje pripada inteligibilnome svetu, pod zakonima, koji, budući nezavisni od prirode, nisu empirički, već osnov imaju jedino u umu.“ (GMS 4:452; ZMM, 111).

Razlika između čulne i inteligibilne sfere, kao i ideja o čovekovoj pripadnosti ovim dvema sferama, poznata nam je još iz Kantove prve *Kritike* i iz njegovog rešenja treće antinomije. Kant smatra da ponovnim pozivanjem na ovu distinkciju možemo izbeći zapadanje u problem cirkularnosti.

Uviđamo da briga o zapadanju u krug iz koga nećemo moći da izađemo proističe iz bazičnije brige koja se tiče nemogućnosti pripisivanja slobode bilo kom pojedinačnom ljudskom postupku zbog inkompatibilnosti sa stavom da je isti taj postupak podložan zakonima prirode. Tvrdnja da možemo da delamo pod idejom slobode gubi na snazi ako se može pokazati da se svaki postupak odvija u skladu sa prirodnim zakonima. Kant nastoji da opravda pretpostavku slobode, ali izražava i bojazan da ovo opravdanje može iziskivati prethodno opravdanje moralnog zakona, što može dovesti do cirkularnosti. Kako bi ovo izbegao, Kant ukazuje na to da posmatranjem karakteristika našeg uma, mi u sebi pronalazimo sposobnosti koje su potpuno odvojene i nezavisne od čulnog sveta i koje nam daju pravo da verujemo da smo stanovnici inteligibilnog sveta, a da ne prestanemo da budemo i članovi sveta čula.

Članstvo u inteligibilnom svetu je treći član koji treba da poveže slobodu i moralni zakon na necirkularan način.<sup>2</sup> Ranije je već bilo pomenuto da je Kant smatrao da nas pozitivan pojam slobode usmerava ka ovom trećem članu. Pozitivan pojam slobode je zapravo autonomija, odnosno sposobnost volje da sebi nameće zakone nezavisno od zakona prirodnog sveta. Ovaj pozitivan pojam slobode implicira da se volja nalazi u svetu koji nije iskustveni, jer u svetu iskustva uvek nužno važe prirodni zakoni. Prema pozitivnom pojmu slobode, volja se nalazi u inteligibilnom svetu i zato Kant kaže da nas ovaj pojam vodi do trećeg člana koji povezuje slobodu i moralni zakon. Ideja je da nam pozitivan pojam slobode sugeriše u kom pravcu treba da gledamo da bismo došli do trećeg pojma za kojim tragamo, a to je članstvo u inteligibilnom svetu (Hiller 2016:61-94).

Dakle, iz članstva u inteligibilnom svetu kao vanmoralne premise trebalo bi da izvedemo slobodu, a zatim iz nje i moralni zakon, i to bez opasnosti od toga da argument postane cirkularan. Kao članovi inteligibilnog sveta imamo pravo da pretpostavimo da smo racionalni slobodni delatnici koji su podložni moralnom zakonu. Međutim, dok mnogi interpretatori završavaju prikaz Kantove dedukcije moralnog zakona

---

2 Sa ovom idejom saglasna je većina Kantovih interpretatora, poput Karla Ameriksa i Henrija Alisona, ali ima i onih koji joj se oštro protive poput Herberta Pejtona. Za više o ovoj temi pogledati Ameriks, Karl, *Interpreting Kant's Critiques*, Clarendon Press, Oxford, 2003. i Paton, Herbert James, *The Categorical Imperative, A Study in Kant's Moral Philosophy*, op.cit.

na ovom mestu, Alison ukazuje na to da ne možemo sebi pripisati članstvo u inteligibilnom svetu bez valjanog opravdanja jer bi nas to dovelo do cirkularnosti koju pokušavamo da izbegnemo (Allison 1990:221). Kako bi dedukcija moralnog zakona bila kompletna, neophodno je da pokažemo da imamo pravo da posmatramo sebe kao članove inteligibilnog sveta (barem sa jednog aspekta) i to bez pozivanja na moralni zakon ili pretpostavku slobode.

Evidencija u prilog tvrdnje da smo članovi inteligibilnog sveta sastoji se u tome što posedujemo um, koji za Kanta predstavlja teorijsku sposobnost. Kant u trećem odseku *Zasnivanja metafizike morala* kaže da „čovjek u sebi stvarno nalazi moć kojom se razlikuje od svih ostalih stvari, a ta moć je um“ (GMS 4:452; ZMM, 110). Alison ispravno uočava da ova Kantova tvrdnja veoma podseća na tvrdnju koja je izneta četiri godine ranije u *Kritici čistog uma*, a to je da za razliku od svih ostalih životinja, čovek sebe ne spoznaje samo putem čula, već i „pomoću čiste apercepcije, i to u radnjama i unutrašnjim odredbama koje on nikako ne može da ubroji u čulne utiske“ (A547/B575; KČU, 376). Dok u *Zasnivanju* iznosi stav da zbog spontaniteta koji poseduje naš um, racionalno biće može sebe da posmatra kao pripadnika inteligibilnog sveta (GMS 4:452; ZMM, 111), u *Kritici čistog uma* on naglašava da je svest o epistemičkom spontanitetu osnov za pripisivanje inteligibilnog karaktera racionalnim bićima. Poredeći ove Kantove tvrdnje i sledeći Alisonove uvide, zaključujemo da su izneti Kantovi stavovi ekvivalentni i da se pokazivanje toga da imamo pravo da posmatramo sebe kao članove inteligibilnog sveta sastoji se u podsećanju na Kantovu tvrdnju da smo mi kao kognitivna bića svesni sposobnosti na osnovu kojih ne možemo da posmatramo sebe kao samo čulno uslovljene. Moralni zakon je zakon inteligibilnog sveta koga smo kao članovi ovog sveta svesni i to posebno u trenutku delanja. Kant, dakle, izvodi sledeći lanac zaključivanja: iz svesti o posedovanju umnih sposobnosti zaključuje da smo članovi inteligibilnog sveta koji su kao takvi slobodni i podložni moralnom zakonu.

Zbog čega dedukcija moralnog zakona ipak nije uspešna?

Autori koji se bave tumačenjem Kantove pozicije saglasni su da dedukcija izvedena u trećem odseku *Zasnivanja metafizike morala* nije bila uspešna, a u prilog ovom stavu iznose različite vrste argumenata od kojih će ovde biti navedeni samo neki.

Alison smatra da glavni problem dedukcije leži u dvosmislenosti centralnog pojma koji Kant upotrebljava – pojma inteligibilnog sveta (Allison 1990:227). Ovo, prema njegovom mišljenju, nije jedini problem dedukcije, ali jeste najveći i dovoljan je da dovede u pitanje čitavu argumentaciju. Videli smo da je pripisivanje članstva u inteligibilnom svetu nama kao racionalnim bićima koja poseduju um ključna tačka dedukcije koja bi trebalo da poveže na necirkularan način moralni zakon i slobodu. Alison smatra da čitav ovaj argument zapravo počiva na dvosmislenosti koja se uočava u na-



činu na koji Kant koristi pojam inteligibilnog sveta. Čini se da Kant nekad referira na jedno značenje ovog pojma, a nekad na drugo, bez dovoljnog objašnjenja i opravdanja ovog prelaza. Alison tvrdi da se iz činjenice da naš um poseduje spontanitet može zaključiti samo to da pripadamo inteligibilnom svetu shvaćenom u negativnom smislu, odnosno svetu koji je apstrahovan od svega čulnog, dok je Kantu za uspeh njegove dedukcije neophodan pozitivno shvaćen inteligibilni svet u kome vladaju moralni zakoni i „carstvo svrha“. Problem je u tome što nas posedovanje uma, koje bi trebalo da obezbedi ulaznicu u inteligibilni svet, dovodi samo do inteligibilnog sveta shvaćenog u negativnom smislu, a cilj je da se pokaže da racionalna bića, uključujući i nesavršeno racionalna bića poput nas, jesu članovi inteligibilnog sveta shvaćenog u pozitivnom smislu, jer bi to impliciralo da ona zaista stoje pod moralnim zakonom.

Fernando Hiler (Fernando Hiller) smatra da postoje drugi razlozi zbog kojih je Kant mogao biti nezadovoljan dedukcijom načinjenom u *Zasnivanju*, a dva glavna imaju veze sa ključnim korakom obezbeđivanja argumenta u prilog verovanju da smo mi članovi inteligibilnog sveta (Hiller 2016:82). Na prvom mestu, Hiler dovodi u pitanje Kantovu tvrdnju da je spontanitet koji um ispoljava u proizvođenju ideja dovoljan za pripisivanje slobode u negativnom smislu volji racionalnih bića. Na drugom mestu, on ističe da je upitno da li je legitimno tvrditi, kao što Kant čini, da svest o spontanitetu uma daje subjektu legitimitet da sebe posmatra kao pripadnika inteligibilnog sveta.

Još jednu uticajnu liniju kritike Kantove dedukcije moralnog zakona nudi Jens Timmerman (Jens Timmermann) koji smatra da je dedukcija neuspešna zato što mi ne posedujemo intuiciju o inteligibilnom svetu (Timmermann 2010:78-79). On veruje da je Kantu, kao i u slučaju dedukcije kategorija, intuicija neophodna kako bi pokazao validnost dedukcije moralnog zakona. Timmerman se ovde vodi pretpostavkom da dedukcije teorijskih i praktičnih pojmova moraju biti jednake u svakom pogledu. Mišljenja smo da je ovaj stav pogrešan i da Kant u trećem odseku *Zasnivanja* pokušava da pruži jednu drugačiju vrstu dedukcije koja podrazumeva ispitivanje legitimnosti nekog pojma praćenjem njegovog porekla u aktivnostima čistog uma. Smatramo da intuicija nije neophodna za dedukciju praktičnih pojmova i da ova vrsta prigovora nije adekvatna.

Nakon izlaganja ovih nekoliko kritika upućenih Kantovom pokušaju dedukcije moralnog zakona (od kojih su neke više, neke manje uspešne), uviđamo da je on imao dobre razloge da promeni tok svoje argumentacije u narednom delu, *Kritici praktičkog uma*. Kao što Pejton, Henrih i Alison primećuju, čini se da neka od zapažanja iznetih na samom kraju *Zasnivanja* anticipiraju ovu promenu. Kant u poslednjem poglavlju ove knjige naglašava ograničenja dedukcije i priznaje da je nemoguće objasniti kako „čist um može da bude praktičan i kako je moguća sloboda“ (GMS 4:459; ZMM, 122). Najviše što možemo, to je da odbranimo plauzibilnost pretpostavljanja slobode. Dedukcija moralnog zakona u *Zasnivanju metafizike morala* karakteriše se kao neuspešna, a novi pokušaj zasnivanja moralnosti polazi od svesti o moralnom zakonu kao

„činjenici uma“ i završava se pokazivanjem realnosti slobode. Iz kojih koraka se novi pokušaj sastoji i u kojoj meri je uspešan, tema je narednog poglavlja.

### Dedukcija slobode u *Kritici praktičkog uma*

Moralni zakon kao činjenica uma i ratio cognoscendi slobode

Iako je opšti stav da je dedukcija izvedena u *Zasnivanju metafizike morala* bila neuspešna, često se smatra da je to bio korak u dobrom smeru i da je potrebno naći način da se dokaže realnost moralnog zakona. Promena argumentativnog toka u drugoj *Kritici* i dedukovanje slobode iz prethodno postuliranog moralnog zakona, predstavljalo je potpuno novu strategiju. Teza reciprociteta ukazuje na to da su moralni zakon i sloboda međusobno zavisni, ali dok je u *Zasnivanju* Kant verovao da se moralni zakon može dedukovati iz slobode, u *Kritici praktičkog uma* on tvrdi da se sloboda dedukuje iz moralnog zakona koji predstavlja činjenicu uma. Argumentacija teče ovako:

„...pitam odakle *započinje* naše *saznanje* onoga što je neuslovljeno-praktičko, da li od slobode ili od praktičnog zakona. Od slobode ne može započeti, jer nje niti možemo postati neposredno svesni, pošto je njen prvi pojam negativan, niti o njoj možemo zaključiti na osnovu iskustva, pošto nam iskustvo daje da saznamo samo zakon pojava, dakle mehanizam prirode, pravu suprotnost slobode. Prema tome, to je *moralni zakon* kojeg neposredno postajemo svesni (čim zamislimo maksime volje), koji nam se *najpre* ukazuje i koji – budući da ga um prikazuje kao određujući razlog neprevladiv nikakvim čulnim uslovom, štaviše, od tog uslova potpuno nezavistan – vodi upravo do pojma slobode.“ (KpV 5:30; KPU, 33).

Na ovom mestu Kant kaže ne samo to da se sloboda može dedukovati iz moralnog zakona, nego ide korak dalje i tvrdi da pošto se u svetu pojava ništa ne može objasniti putem slobode, već samo putem prirodnih zakona, čovek nikad ne bi imao pravo da postulira slobodu da nam moralni zakon nije nametnuo svest o ovom pojmu (KpV 5:30; KPU, 34). Međutim, ukoliko ne želi da se suoči sa već ranije pomenutim prigorom da je njegov argument cirkularan i da je moralni zakon postuliran samo da bismo iz njega izveli slobodu iz koje ćemo kasnije opet izvesti moralni zakon, Kant mora da pruži nezavisne razloge za opravdanje moralnog zakona.

Svest o moralnom zakonu Kant naziva činjenicom uma, jer moralni zakon nije zasnovan na empirijskim datostima niti se može izvesti iz prethodnih radnji uma. On je dat kao fakt čistog uma kojeg smo a priori svesni, ali njegova objektivna realnost „ne može se dokazati nikakvom dedukcijom“, niti se u iskustvu može naći jednoznačan primer njegove primene (KpV 5:47; KPU, 52). Uprkos ovome, Kant tvrdi da moralni zakon stoji čvrsto i da predstavlja osnovni zakon razumskog sveta. Svaki pokušaj dokazivanja ili izvođenja moralnog zakona iz premisa osuđen je na neuspeh. Moralnom zakonu, dakle, nisu potrebni nikakvi opravdavajući razlozi i nemoguće je

pružiti njegovu dedukciju, već upravo suprotno: on je taj koji služi kao princip dedukcije slobode i koji dokazuje ne samo njenu mogućnost, već i stvarnost i to kod svih bića koja moralni zakon za sebe saznaju kao obavezujući.

Na ovaj način Kant po prvi put precizno određuje odnos između slobode i moralnog zakona. Dok u *Zasnivanju metafizike morala* uviđamo da su ova dva pojma međusobno zavisna bez jasne slike njihovog odnosa, u *Kritici praktičkog uma* Kant napominje da

„je sloboda svakako *ratio essendi* moralnog zakona, a da je moralni zakon *ratio cognoscendi* slobode. Jer, ako moralni zakon ne bi u našem umu *ranije* bio jasno mišljen, onda nikada ne bismo smatrali da imamo pravo da *pretpostavimo* tako nešto kao što je sloboda (iako ona sebi ne protivreči). Međutim, kad ne bi bilo slobode, onda se moralni zakon u nama uopšte *ne bi mogao da sretne*.“ (KpV 5:5; KPU, 6).

Dakle, moralni zakon je činjenica uma i uslov pod kojim postajemo svesni ideje o slobodi.

Šta Kant podrazumeva pod činjenicom uma?

Videli smo da za Kanta moralni zakon predstavlja činjenicu uma, ali s pravom se možemo zapitati koje je tačno značenje ove tvrdnje, pogotovo ako znamo da se u *Kritici praktičkog uma* termin „činjenica“ pojavljuje na tačno osam mesta (Allison 1990:231) koja nisu međusobno ekvivalentna. Bek je mišljenja da se na ovih osam mesta pojavljuje čak šest različitih određenja termina „činjenica“, koja mogu biti grubo podeljena u dve grupe: objektivnu, gde je činjenica izjednačena sa moralnim zakonom, i subjektivnu, gde se činjenica odnosi na svest o moralnom zakonu (Beck, 1960:166). Čini se da su oba ova određenja problematična. Ukoliko činjenicu odredimo subjektivno i poistovetimo je sa svešću o moralnom zakonu, njeno postojanje je neupitno, ali se odavde ne može izvesti zaključak o validnosti moralnog zakona. Nasuprot ovome, ako činjenicu odredimo objektivno i izjednačimo je sa samim zakonom, onda postojanje ove činjenice postaje upitno i nikako se ne možemo pozvati na nju u cilju zasnivanja moralnosti.

Iako Kant nije bio dovoljno jasan kada je reč o ovom pitanju, sledeći Bekove i Alisonove uvide, smatramo da u Kantovom tekstu ima najviše mesta koja idu u prilog zaključku da činjenicu treba odrediti kao svest o tome da stojimo pod moralnim zakonom, koji svaki ljudski um priznaje kao vrhovni zakon za svoju volju.<sup>3</sup> Ovo ne znači da svako racionalno biće posmatra moralni zakon kao vrhovni formalni princip prema kome treba da se upravlja. Mi postajemo svesni moralnog zakona tek u procesu praktičnog delanja prilikom donošenja odluka. Moralni zakon nam u tim trenucima služi kao putokaz i vrhovno pravilo koje treba slediti, ali istovremeno i kao kriterijum za procenu toga da li je neko počinjeno delo bilo moralno ispravno ili ne.

3 KpV 5:31; KPU, 35, KpV 5:43; KPU, 47 i KpV 5:47; KPU, 52.

Izjednačavanjem svesti o moralnom zakonu sa činjenicom uma, Kant na prvom mestu naglašava univerzalnost moralnog zakona jer je svest o njemu i pravilima koja nam on nameće prisutna kod svih bića sposobnih za moralno promišljanje i delanje. Na drugom mestu, ovime se ističe da je moralni zakon datost koja se ne može izvesti iz nekog višeg principa niti iz posmatranja ljudske prirode. Pošto ga je nemoguće dokazati, ostaje nam da realnost moralnog zakona potvrdimo time što ćemo pretpostaviti da je svest o moralnom zakonu koju posedujemo jednako prisutna i kod svih drugih racionalnih bića obdarenih voljom.

### Dedukcija slobode iz moralnog zakona

Ako prihvatimo da je moralni zakon činjenica uma i osnovni zakon inteligibilnog sveta, Kant smatra da je time dokazana ne samo mogućnost nego i realnost slobode koja važi za sva racionalna bića koja spoznaju moralni zakon kao obavezujući (KpV 5:47; KPU, 52). Svest o moralnom zakonu ne bi ni postojala kada ne bi bilo slobode.

Ovaj argument počiva na premisi da svest o moralnom zakonu kao obavezujućem proizvodi čist moralni interes, a Kant veruje da je postojanje ovog interesa dovoljno da pokaže da je čist um praktičan, odnosno da je sloboda stvarna. Međutim, Alison ukazuje na to da ovako postavljen argument može biti problematičan iz dva povezana razloga koja se odnose na dva aspekta slobode, pozitivni i negativni (Allison 1990:240). Prvo, pozitivno shvaćena sloboda predstavlja sposobnost volje da dela na osnovu samonametnutih principa i jednaka je autonomiji. Problem je u tome što ova sposobnost volje nije dokazana samim postojanjem i prisustvom moralnog interesa, jer ovaj interes može biti slabiji od interesa koji proističu iz naše čulne prirode. Drugo, sloboda u negativnom smislu podrazumeva nezavisnost od svega empirijskog, ali ova nezavisnost ne može biti dokazana ukoliko nismo u stanju da pokažemo da možemo delati u skladu sa moralnim zakonom uprkos postojanju interesa druge vrste koji favorizuju našu pripadnost svetlu čula. Dakle, u oba slučaja problem je u tome što nije dovoljno pozvati se samo na činjenicu da moralni interes postoji, nego je potrebno pokazati da on može da nadvlada interese naše čulne prirode. U suprotnom, postojanje slobode ne može biti dokazano.

Prvi deo problema, koji se odnosi na slobodu u pozitivnom smislu, rešava se tako što se ukazuje na to da ovde nije reč o nadjačavanju međusobno suprotstavljenih interesa, niti se postavlja pitanje da li mi u konkretnim pojedinačnim slučajevima delamo u skladu sa moralnim zakonom, već samo da li uopšte možemo biti motivisani na taj način. Važno je istaći da, uzimajući u obzir Kantovu teoriju interesa, ne možemo istovremeno tvrditi da postoji moralni interes i negirati mogućnost delanja u skladu sa ovim interesom. Interesi, kao i maksime, predstavljaju proizvod praktičnog uma, što znači da postojanje nekog interesa implicira da je moguće biti motivisan tim interesom i delati u skladu sa njim.

Drugi deo problema, koji se tiče slobode u negativnom smislu, rešava se pozivanjem na pozitivno shvaćenu slobodu. Alison smatra da je, imajući na umu inicijalno izjednačavanje moralnog zakona sa činjenicom uma, ovo jedini put koji je Kantu bio otvoren (Allison, 1990:241). Sposobnost da delamo u skladu sa moralnim interesom, koja je potvrđena gorenavedenom argumentacijom, pruža nam dokaz o našem članstvu u inteligibilnom svetu, odakle možemo da izvedemo nezavisnost od prirodnih uticaja. Iako se i u *Zasnivanju metafizike morala* Kant poziva na naše članstvo u inteligibilnom svetu, u *Kritici praktičkog uma* argumentacija teče drugačije: polazeći od pozitivne slobode čije postojanje je izvedeno iz moralnog zakona kao činjenice uma, dolazimo do postojanja moralnog interesa, odakle zaključujemo da smo članovi inteligibilnog sveta i da posedujemo slobodu u negativnom smislu.

Od mogućnosti do realnosti slobode volje

Ovim dokazom realnosti slobode, Kant ne samo da učvršćuje vezu između moralnog zakona i slobode, nego pruža i rešenje problema sa kojim smo se susreli još u trećoj antinomiji u *Kritici čistog uma*, a to je problem nemogućnosti dokazivanja postojanja neuslovljene uzročnosti, odnosno transcendentale slobode. Dok je zaključak prve *Kritike* da je slobodu moguće bez protivrečnosti zamisliti jer njeno postojanje nije direktno suprotstavljeno postojanju prirodnih zakona, ali da njenu realnost nije moguće dokazati, u drugoj *Kritici* realnost slobode se eksplicitno dokazuje. Prva *Kritika* ostavlja prazan prostor u kome možemo pretpostaviti postojanje inteligibilnog sveta i slobode, dok se u drugoj *Kritici* ovaj prazan prostor ispunjava moralnim zakonom koji potvrđuje realnost slobode.

U *Kritici praktičkog uma* Kant zaključuje da „pojam slobode, ukoliko je njegova realnost dokazana apodiktičkim zakonom praktičkog uma, čini *završni kamen cele zgrade sistema čistog uma*“ (KpV 5:4; KPU, 5). Na ovaj način ističe se jedinstvo teorijskog i praktičnog uma i zaokružuje se priča o dokazivanju realnosti slobode.

Milica Smajević

Institut za filozofiju

Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

## Literatura

- Allison, Henry (2012). „Kant’s Practical Justification of Freedom”, u *Essays on Kant* (Oxford: Oxford University Press): 110-123.
- Allison, Henry (1990). *Kant’s Theory of Freedom* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Allison, Henry (1986). „Morality and Freedom: Kant’s Reciprocity Thesis“, *The Philosophical Review* 95 (3): 393-425.

- Ameriks, Karl (2003). *Interpreting Kant's Critiques* (Oxford: Clarendon Press).
- Beck, Lewis White (1960). *A Comentary on Kant's „Critique of Practical Reason”* (Chicago: University of Chicago Press).
- Brandt, Reinhard (1988). „Der Zirkel im dritten Abschnitt von Kants Grundlegung zur Metaphysik der Sitten“, u Hariolf Oberer i Gerhard Seel (ur.), *Kant Analysen-Probleme-Kritik* (Würtburg: Königshausen & Neumann): 169-191.
- Henrich, Dieter (1989). „Kant's Notion of a Deduction and the Methodological Background of the First Critique“, u Förster Eckart (ur.), *Kant's Transcendental Deductions* (Stanford: Stanford University Press): 29-46.
- Hiller, Fernando (2016). „The Deductions of Freedom/Morality as Autonomy and the Categorical Imperative in Groundwork III and their Problems“, *Revista de Filosofia* 50: 61-94.
- Kant, Imanuel, *Kritika čistoga uma*, Dereta, Beograd, 2012.
- Kant, Imanuel, *Kritika praktičkog uma*, Plato, Beograd, 2004.
- Kant, Imanuel, *Zasnivanje metafizike morala*, Dereta, Beograd, 2008.
- Paton, Herbert James (1958). *The Categorical Imperative, A Study in Kant's Moral Philosophy*, (London: Hutchinson & Co.).
- Timmermann, Jens (2010). „Reversal or Retreat? Kant's Deductions of Freedom and Morality“, u Reath Andrews i Timmermann Jens (ur.), *Kant's 'Critique of Practical Reason': A Critical Guide* (Cambridge: Cambridge University Press): 78-79.

Milica Smajević

### **Deduction of Morality and Freedom in Kant's Ethics**

(Summary)

In the third section of the *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, Kant seeks, on the basis of the idea of the necessary presumption of freedom, to provide a deduction of the supreme moral principle and to prove its objective validity. Three years later, in the *Critique of Practical Reason*, he explicitly denies the possibility of making such deduction, and by changing methodological assumptions, tries to show that awareness of the moral law as a fact of reason is the basis for the deduction of freedom. In this paper we will argue that a direct contrast between Kant's two texts clearly shows that a radical shift in his thought has taken place. The purpose of this text is to show that Kant had reasons to be dissatisfied with the deduction of the moral law offered in the *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, which led him to change his argumentative course when writing the *Second Critique*.

KEYWORDS: Immanuel Kant, freedom, moral law, deduction, great reversal